

Arap Dilinde Ezdâd Olgusu

Fadime KAVAK*

Özet

İki zıt anlama gelebilen veya sahip olduğu iki anlam birbiriyle çelişen sözcük manasındaki Ezdâd, kapalılığın veya yanlış anlamının bağlama dikkat edilerek giderildiği sözcük anlamına gelmektedir. İşte bu konu, hicri ikinci asrın sonlarından itibaren dilbilimle ilgilenenlerin çalışma sahasına girmiştir. Bu makalede ezdâdın tanımı, ortaya çıkma sebepleri, bu konuda dilbilimle uğraşanların görüşleri ve eserleri üzerinde durulup, Kur'an'da ezdâddan kabul edilen kelimeler ve ayetlerle konu açıklanmaya çalışılacaktır.

Abstract

Auto-antonyms in Arabic

An auto-antonym or contronym is a word which contradicts itself in the sense that it has two opposite meanings. In most cases, the contexts in which Arabic auto-antonyms occur contribute to avoiding misinterpretation and ambiguity. By the end of the second century, this issue entered into the field of those engaged in philology. In this article, it will be focused on the definition of auto-antonyms, the reasons for the emergence, ideas and works of Arab semanticists. This issue also will be explained by the words known as auto-antonyms and the verses from the Qur'an.

Anahtar Kelimeler: Ezdâd, semantik bilimi, çok anlamlılık.

Key Words: Auto-antonym, semantics, polysemy.

* Okutman Dr., Uludağ Ü. İlahiyat Fakültesi, fadimekavak@hotmail.com

Giriş

Ezdâd (الأضداد), zîd (ضد) kelimesinin çoğuludur. “Karşıt, tezaâ” manalarına gelir. Arap dilcilerin karşıt mana içeren lafızlara vermiş olduğu bir terimdir. Örneğin; “satmak” manasında kullanılan (بئع) kelimesi, “satın almak” manasında da kullanılır.¹ Öte yandan “satın almak” anlamında kullanılan (شراء-أشترأ) sözcüğü “satmak” manasına da gelir. Bakara, 207. ayette ﴿وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاةِ اللَّهِ﴾ geçen (يَشْرِي) fiili, “satmak” manasındadır: “İnsanlardan bazıları da vardır ki, Allah Teâlâ'nın rızasına nâil olmak için nefsinin satar”.²

Kastedilen mana sibak ve siyaka göre bilinir. Şâirin,

كُلُّ شَيْءٍ مَا خَلَا الْمَوْتَ جَلَّلٌ وَالْفَتَى يَشْعَى وَيُلْهِمُهُ الْأَمَلُ

beytinde (جَلَّلٌ) kelimesinin öncesine ve sonrasına bakarak, “basit, önemsiz” manasına geldiğini ve “Ölümden başka her şey basit ve önemsizdir. Kişi çaba sarf eder, fakat arzu istek onu oyalar” demek istediğini anlayabiliriz.³

Şâir, el-Hâris b.Va'le'nin,

فَلَيْتَ عَفْوُتٌ لِأَعْفُونَ جَلَّلًا وَلَيْتَ سَطْوُتٌ لِأَوْهِنَ عَظْمِي

¹ er-Râzi, Muhammed Ebû Bekr b. Abdilkâdir, *Muhtâru's-Sihâh*, (tah. Mahmûd Hâtır), Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, s. 378; İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddin Muhammed b. Mukrim el-İfrîkî, *Lisânu'l-Arab*, Dâru's-Sâdir, Beyrut, ths., III, s. 263; el-Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Fârâbî, *es-Sihâh Tâcu'l-Luğa*, (tah. Ahmed Abdulgafûr Attâr), Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1990, II, s. 500; el-Lugavî, Ebu't-Tayyib Abdulvâhid b. Ali, *Kitâbu'l-Ezdâd fî Kelâmi'l-Arab*, (tah. İzzet Hasan), 2.baskı, Dâru Talâs li'd-Dirâsât ve't-Terceme ve'n-Neşr, Dımaşk, 1996, s. 18; G.Weil, “Ezdâd”, *İA*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1964, IV, s. 431; Ebû Ubeyd, el-Kâsım b. Sellâm, “Bâbu'l-Ezdâd”, *Selâsetu Nusûs fî'l-Ezdâd*, (tah. Muhammed Huseyin Âlu Yâsin), Âlemu'l-Kutub, 1.baskı, Bağdad, 1996, s. 12; eş-Şertûnî, Saïd el-Hürî, *Akrabu'l-Mevârid fî Fusahî'l-Arabiyye ve's-Şevârid*, 1.baskı, Mektebetu Lübnan, Beyrut, 1992, I, s. 679; el-Bustânî, Butrus, *Muhîtu'l-Muhît Kâmûs Mutavvel li'l-Lugati'l-Arabiyye*, Mektebetu Lübnan, Beyrut, 1977, s. 531; el-Kermî, Hasan Saïd, *el-Hâdî ilâ Lugati'l-Arab*, 1.baskı, Dâru Lübnan, Beyrut, 1992, III, s. 75-76; Dehhudâ, Ali Ekber, *Lugatnâme*, Muessesetu Çaphane, Tahrân, 1339, XXIII, s. 32-33; Ğirbâl, Muhammed Şefik, *el-Mevsûatu'l-Arabiyyetu'l-Müyessere*, 2.baskı, Dâru's-Şa'b, Kahire, 1972, s. 170; Bedevî, Abdulfettah, *Ezdâd*, Dâiratu'l-Mearifi'l-İslâmiyye, İran, 1933, II, s. 291; el-Feyyûmî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Hamevî, *el-Misbâhu'l-Münîr*, 3.baskı, el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, Kahire, 1898, s. 3; Çelebi, Muharrem, “Ezdâd”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, İstanbul, 1995, XII, s. 47; Fehmî, Mansûr, “el-Ezdâd”, *Mecelletu Mecmai'l-Lugati'l-Arabiyyeti'l-Melekî*, Kahire, 1934, s. 230.

² İbnul-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım, *Kitâbu'l-Ezdâd*, (tah. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahîm), el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 1987, s. 72.

³ Çelebi, Kâtip, *Keşfu'z-Zunûn*, İstanbul, 1972, I, s. 115; Weil, agm., *İA*, IV, s. 431.

beytinde ise (جَلَل) kelimesinin, önceki beytin aksine “büyük” (عَظِيم) manasında kullanıldığını ve beytin “Eğer affedersem bu af büyük olacaktır, eğer saldırırsam kendi milletimi zayıflatmış olacağım” manasına geldiğini görmekteyiz.⁴

Ebu't-Tayyib el-Lugavî; “Ezdâd, zıd kelimesinin çoğuludur. Zıd, bir şeyin karşıtıdır. Mesela; “beyaz ve siyah”, “cömertlik ve cimrilik”, “cesur ve korkak olma” birbirinin zıddıdır. Gece ve gündüz gibi birbirine karşıt olan iki şeye de (مُضَادَّتَان) denilir” der.⁵ Fakat birbirinden farklı olan her şey, birbirinin karşıtı değildir. Örneğin “kuvvetli olma” ve “cehâlet” kelimeleri birbirinden farklıdır ama birbirinin karşıtı değildir. Çünkü “kuvvetli olmak” kelimesinin karşıtı “zayıflık”; “cehâlet” kelimesinin karşıtı ise “ilim”dir. Farklı olma, karşıt olmaya göre daha genel bir anlam ifade eder.⁶

İbn Dureyd; “Bir şeyin zıddı onun hilâfı, karşıtıdır”⁷ derken; İbn Fâris “Bir tek isme iki karşıt mana verme, Araplara has bir durumdur. Örneğin (الجَوْن) kelimesi hem “siyah” hem de “beyaz” manasına gelir” der.⁸ Saîd b. Evs el-Ensâri de (التَّاهِل) kelimesi “susuz kalan” ve “suya kanan” manalarına geldiği gibi, (السُّدْفَة) kelimesi de “karanlık” ve “aydınlık” manalarına gelir” der.⁹

Müberred’e göre, Arapların ifadelerinde (ذَعَبٌ-جَاء) fiillerinde olduğu gibi, lafız farklı mana farklı; (جَلَسَ-تَعَدَّ) gibi fiillerde lafız farklı ama mana aynı; ya da lafız aynı ama manası farklı kelimeler bulunabilir. Mesela (صَرَفْتُ زَيْدًا) cümlesinde fiil “dövmek” manasında iken; (صَرَفْتُ مَثَلًا) cümlesinde “örnek vermek” manasındadır.¹⁰

⁴ İbnu'l-Enbârî, age., s. 90-91.

⁵ İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *Mucmelu'l-Luga*, (tah. Abdulmuhsin Sultan), 1.baskı, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1984, II, s. 561, er-Râzî, age., s. 378; İbn Manzûr, age., III, s. 263; el-Cevherî, age., II, s. 500.

⁶ Abduttevâb, Ramazan, *Fusûl fî Fıkhü'l-Arabîyye*, 3.baskı, Mektebetu'l-Hancı, Kahire, 1987, s. 337.

⁷ İbn Dureyd, Ebu Bekr Muhammed b. el-Hasan, *Cemheratu'l-Luga*, (tah. Remzi Münir Ba'lebekkî), 1.baskı, Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, Beyrut, 1987, I, s. 112.

⁸ İbnu'l-Enbârî, age., s. 111; es-Suyûtî, Ebu'l-Fadl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *el-Muzhîr*, Dâru'l-İhyâi'l-Kutubi'l-Arabîyye, İstanbul, 1314, I, s. 387; el-Kinnevcî, Muhammed Siddîk Hasan Hân, *el-Bulğa fî Usûli'l-Luga*, (tah. Nezir Muhammed Mektebî), 1.baskı, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1988, s. 208; el-Lugavî, age., s. 18; Çelebi, Muharrem, “*Arapça'da Ezdâd Meselesi*”, T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (DEÜİFD) İzmir, 1987, IV, s. 40.

⁹ el-Kinnevcî, age., s. 209; es-Suyûtî, age., I, s. 389-390; İbnu'l-Enbârî, age., s. 117.

¹⁰ es-Suyûtî, age., I, s. 389-390.

Corci Zeydan'a göre ezdâd, Arap dilinin özelliklerindedir. Arap dilinde ezdâddan sayılan yüzlerce kelime vardır ve bu kelimelerden her biri, karşıt iki mana içerir. Mesela, (قَعَدَ) fiili “*oturmak ve kalkmak*”; (ذَابَ) “*erimek ve donmak*” manalarına gelir.¹¹

Ezdâd (الأضداد) ve Çok Anlamlılık (الاشتراك اللفظي) İlişkisi

Ezdâd, polysemy (çok anlamlı – تَعَدُّدُ الْمَعْنَى) veya homonymy (eşsesli - الاشتراك اللفظي) gibi müşterek lafız çeşitlerindedir.¹² Birden fazla mana içermeleri yönünden müşterek lafızlara benzerler, ancak; ezdâddan kabul edilen kelimeler iki karşıt mana içerirler, ikiden fazla mana içermezler.¹³

Müşterek lafızların nasıl ortaya çıktığı hususunda fikir birliğine varılmış değildir. Bazılarına göre, her kelime aslı (ortaya çıkışı) itibariyle yalnız bir manaya delalet eder. Daha sonra bazı nedenlerle aynı kelime ikinci bir manada kullanılmıştır. Zamanla kelime, her iki manada da kullanılır hale gelmiştir. Bazılarına göre ise, müşterek lafızların doğmasının nedeni, Arap halkının kabile hayatı yaşamış olmalarıdır.¹⁴

Başta İbn Durusteveyh olmak üzere bazı dilciler, müşterek lafız kabul etmezler. İbn Durusteveyh'e göre; eğer bir kelime iki farklı manaya geliyorsa, ya da karşıt mana içeriyorsa, böyle bir kelime cümleyi anlaşılır hale getirmekten ziyade, cümleye genel bir mana katar. Fakat bazen istisnai durumlar olabilir.

Müşterek lafızları kabul etmeyenlerin iddialarına göre; bu lafızlar, delâlet ettikleri manalardan birinde gerçek, diğerinde mecaz anlamda kullanılmıştır. Çünkü bir lafzın bir gerçek manası vardır.¹⁵

¹¹ Zeydan, Corci, *Târihu Âdabi'l-Lugati'l-Arabiyye*, Dâru'l-Hilâl, Kâhire, 1937, I, s. 45-46.

¹² es-Suyûtî, age., I, 387; es-Sâlih, Subhî, *Dirâsât fî Fıkhı'l-Luga*, 12.baskı, Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, Beyrut, 1989, s. 309; Vâfi, Ali Abdulvâhid, *Fıkhı'l-Luga*, Dâru'n-Nahda, Mısır, Kahire, 1973, s. 193; el-Kinnevcî, age., s. 208; el-Mâtûk, Ahmed Muhammed, “*el-Elfâzu'l-Müştereketü'l-Meânî fî'l-Lugati'l-Arabiyye*” isimli makale, www.uqu.edu.sa/majalat/shariaramag/mag21/mg, 14.07.2003; er-Râfî, Mustafa Sâdik, *Târihu Edebi'l-Arab*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1924, I, s. 196.

¹³ Vâfi, age., s. 193; es-Sâlih, age., s. 310; Âlu Yâsîn, Muhammed Huseyin, ed-*Dirâsetu'l-Lugaviyye inde'l-Arab ilâ Nihâyeti'l-Karni's-Sâlis*, 1.baskı, Dâru Mektebeti'l-Hayât, Beyrut, 1980, s. 416; Küçükkalay, Hüseyin, *Kur'an Dili Arapça*, Denizkuşları Matbaası, Konya, 1969, s. 192.

¹⁴ Küçükkalay, age., s. 192; el-Müneccid, Muhammed Nurüddin, *el-İştirâku'l-Lafzî fî'l-Kur'âni'l-Kerîm beyne'n- Nazariyye ve't-Tatbîk*, (tak. Mes'ûd Bübü), Dâru'l-Fikr, Suriye, 1998, s. 45.

¹⁵ Âlu Yâsîn, ed-*Dirâsetu'l-Lugaviyye*, s. 417-418; Hilâl, Abdulgaffâr Hamîd, *İlmu'l-Luga Beyne'l-Kadîm ve'l-Hadîs*, 2.baskı, Matbaatu'l-Cebelâvî, bsmly., 1986, s. 290; Küçükkalay, age., s. 193.

Buna rağmen büyük bir çoğunluk, müşterek lafızları kabul etmiştir. Bunlar arasında Ebû Ubeyde, el-Asmaî, el-Halil b. Ahmed, İbnu Fâris, el-Müberred, Sibeveyh, Ebû Zeyd, Ebû Ali el-Fârisi ve İbnu Cinnî gibi dilciler vardır. Hatta bazı dilciler, müşterek lafızların zaruretinden bile bahsetmişlerdir. Çünkü onlara göre; “*Manalar sonsuzdur, kelimeler sınırlıdır. Bu yüzden sonsuz mana âlemini, sınırlı kelimelerle canlandırmak güç, hatta imkânsızdır. Bu yüzden müşterek lafızların zarureti apaçık ortadur*”.¹⁶

Ayrıca, Arapça’da isimlerden başka fiillerden de “*müşterek*” mana içerenler vardır. Mesela mazi fiiller “*dua*”; muzâri fiiller de şimdiki, gelecek ve geniş zaman ifade etme yönünden müşterektir. Hatta bir harfin bile çeşitli manaları vardır.

Mesela, (عَيْن) kelimesi, müşterek lafızlar içerisinde birçok anlamı olan kelimelerdendir. “*Göz, şehir, kasaba veya köy halkı, aile fertleri, casus, insan, cemaat, toplum, pınar, gözcü*” vs. gibi manalara gelmektedir. Bunların dışında mürekkep (birleşik) bir şekilde başka manalarda da kullanılabilir. Örneğin; (أَنْتَ عَلِيٌّ عَيْنِي) cümlesinde “*kuyumet, değer*” ifade eder.¹⁷

Başta organlar ve vücudun bölümlerini ifade eden pek çok sözcük her dilde çokanlamlıdır. Eşadlı kelimeleri çokanlamlı kelimelerden ayıran en önemli unsur şudur: Eşadlı kelimeler arasında anlam açısından hiçbir ilişki bulunmazken; çokanlamlı kelimeler arasında mutlaka bir anlam ilişkisi vardır.¹⁸

Arap Dilinde Ezdâdın Ortaya Çıkışı

Ezdâdın ortaya çıkmasının pek çok sebebi vardır. Bunlardan en önemlileri şunlardır:

1. Lehçe Farklılıkları

Aynı kelime bir kabileden bir manaya, başka bir kabileden de farklı manaya gelebiliyordu. Bunlar arasında birbirine zıt anlam içeren kelimeler ezdâdın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Mesela (السُّدْفَةُ) kelimesi; Temim kabilesine göre “karanlık”, Kays kabilesine göre “ışık”; (لَمَعَ) fiili, Beni Akil kabilesine göre “yazmak”, Kays kabilesine göre “silmek” ;

¹⁶ Âlu Yâsin, age., s. 417; Hilâl, age., s. 291, Küçükkalay, age., s. 193.

¹⁷ el-Kinnevcî, age., s. 208; Küçükkalay, age., s. 192-195.

¹⁸ Aksan, Doğan, *Her Yönüyle Dil*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, III, s. 188-189.

(الْقُرْءُ) kelimesi de Hicazlılara göre “temizlik”, Iraklılara göre ise “hayız” manasına gelmektedir.¹⁹

2. Anlam Genişlemesi

Kelimenin asıl (kök) itibariyle iki karşıt manaya gelebilecek şekilde genel ve kapsamlı bir mana içermesidir. Örneğin “temizlik” ve “hayız” manalarına gelen (الْقُرْءُ) kelimesi, asıl itibariyle “vakit” manasına gelir.

“Gece ve gündüz” manasına gelen (الضَّرِيم) kelimesi de genel anlam itibariyle “kesilen” demektir.

“Gecenin gelmesi ve ortadan kalkması” manasına gelen (عَشَعَسَ) fiili de aslında “gece karanlığının incelmesi” demektir.²⁰ Müfessirler,

﴿وَاللَّيْلُ إِذَا عَشَعَسَ﴾²¹ ayetini iki zıt manada tefsir etmişler; “Kararmaya yüz tuttuğunda geceye andolsun” dedikleri gibi “Aydınlanmaya yüz tuttuğunda geceye andolsun” demişlerdir.²²

3. Ses Değişikliği

Ezdâdın ortaya çıkmasında kelimelerdeki ses değişikliğinin de büyük önemi vardır. Çünkü bir kelime, zamanla türlü değişikliklere maruz kalarak, yeni bir hüviyet kazanabilir. Bu kazandığı yeni hüviyetiyle de, başka bir kelimeye benzeyerek ilk manasının aksi bir manaya gelebilir. Kelimelerdeki bu değişiklik daha çok ses ve harflerdedir.²³

Herhangi bir kelimenin sesleri, hazf veya harf ilavesi nedeniyle değişikliğe uğrayınca, mana itibariyle kendisine karşıt başka bir kelimenin sesleriyle aynıymış gibi görünür. Örneğin (مَنِين) kelimesi “güçlü ve zayıf” manalarına gelir. (مَنِيَّة) kelimesi aslında “zayıflık” demektir. Ancak o, “güçlü” manasına gelen (مَنِين) kelimesiyle benzer olduğu için, “güçlü” anlamında da kullanılmıştır.

¹⁹ Âlu Yâsîn, age., s. 12; el-Munşî, age., s. 336-337; es-Sâlih, age., s. 311; Umar; Ahmed Muhtâr, *İlmu'd-Delâle*, 2.baskı, Âlemu'l-Kutub, Kahire, 1988, s. 204; Fehmi, agm., s. 242; Çelebi, agm., DİA, XII, s. 47; el-Munecid, Muhammed Nuruddîn, *et-Tezâd fi'l-Kurâni'l-Kerim beyne'n-Nazariyye ve't-Tatbîk*, 1.baskı, Dâru'l-Fikr, Suriye, 1999, s. 56.

²⁰ Âlu Yâsîn, age., s. 13; el-Munşî, age., s. 337; es-Sâlih, age., s. 312; el-Munecid, et-Tezâd fi'l-Kur'ân, s. 61.

²¹ Tekvir, 81/17.

²² İbnu'l-Enbârî, age., s. 32-34; el-Lugavî, age., s. 308-309.

²³ Umar, age., s. 210; Çelebi, agm., DİA, XII, 47.

Aynı şekilde “gizledi” manasına gelen (أَسْرَى) kelimesi, “açıkladı” manasına gelen (أَشْرَى) fiiline benzerliğinden dolayı, “açıkladı” manasına da gelmektedir.²⁴

4. Vezin Farklılığı

İsm-i meful anlamı içeren ism-i fâil, ism-i fâil anlamı içeren ism-i mefuler; hem fâil hem de meful anlamı içeren (فُعُول - فُعِيل - فُعَال) gibi vezinler ve (افتعال) babından olan ecvef/muzaaf fiillerle, (مُفَاعَلَة) babından olan muzaaf fiillerin ism-i fâil ve ism-i mefuleri ezdâddan kabul edilmiştir.

Örneğin (سِرَّ كَاتِمًا) ifadesindeki ism-i fâil, ism-i meful (مَكْتُومًا) anlamında kullanılırken; (زَجُور - أَمِينٌ - مُخْتَارٌ - مُخْتَصِّصٌ) gibi kelimeler de hem ism-i fâil, hem de ism-i meful manasında kullanılmıştır.²⁵

Ribhî Kemal'e göre, Sami dillerinde ism-i fâilin ism-i meful, ism-i mefulün de ism-i fâil manasında kullanılması alışlagelmiş bir durumdur ki; ﴿جَعَلْنَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ حِجَابًا مَسْتُورًا﴾²⁶ ayetindeki (مَسْتُورًا) kelimesi, (مَسْتَوِرًا) “örtün, gizleyen” manasında kullanılmıştır.²⁷

5. İki Ayrı Kökten Oluşma

Ezdâd arasında iki kökten oluşan fiiller de vardır. Köklerden biri bir manaya, diğeri farklı manaya gelir ve bu manalar birbirine zıt anlam içerir.

Mesela; “uyku” ve “uykusuz kalma” manalarına gelen (هَجَدَ) fiili, “sükûnet ve huzur” manasına gelen (هدأ) ile, “çaba ve gayret” manasına gelen (جَدَّ) fiillerinden oluşur. “Uyku” manasını birinci, “uykusuz kalma” manasını da ikinci fiilden almıştır diyebiliriz.

Aynı şekilde “dağıttı ve topladı” manalarına gelen (شَعَبَ) fiili, “dağıttı” manasına gelen (شَع) ile “topladı” manasına gelen (عَبَّ) köklerinden meydana gelmiş ve ezdâddan kabul edilmiştir.²⁸

²⁴ Vâfi, age., s. 198; Âlu Yâsîn, age., s. 13-14; el-Munşî, age., s. 337-338; el-Muneccid, et-Tezâd fi'l-Kur'ân, s. 59-60.

²⁵ el-Munşî, age., s. 338-339; Âlu Yâsîn, age., s. 14-15; Hilâl, age., s. 293; el-Muneccid, et-Tezâd fi'l-Kur'ân, s. 68-71.

²⁶ İsrâ, 17/45.

²⁷ Umar, age., s. 207.

²⁸ es-Sâlih, age., s. 198; Âlu Yâsîn, age., s. 15-16; el-Munşî, age., s. 339-340; Hilâl, age., s. 294; İbnu'l-Enbârî, age., s. 53-54.

Şâir Cerîr, (شَعَبَ) fiilini şu beytinde “ayurmak” manasında;

وَقَدْ شَعَبْتُ يَوْمَ الرَّحْوِ سِيوفُنَا عَوَاتِقَ لَمْ يَثْبُتْ عَلَيْهِنَّ مَحْمَلُ

Rahûb savaşında kılıçlarımız bütün düşman kellerini boyunlarından ayırmıştır.

Ebu'l-Abbas da şu beytinde “toplamak” manasında kullanmıştır:

إِنَّ طَبِيبًا يَشْعَبُ الْقَلْبَ بَعْدَمَا تَصْدَعُ مِنْ وَجْدٍ بِهَا لَكُذُوبُ

Sevgiliye duyduğu aşırı aşktan dolayı dağılan kalbi bir araya getirdiğini söyleyen doktor, kesinlikle yalancıdır.²⁹

6. Psikolojik ve Sosyal Sebepler

İyimserlik, küçümseme, alay ve nazardan korkma gibi nedenler; kelimenin anlam iyileşmesine (meliorative) ya da anlam kötüleşmesine (pejorative) uğrayarak hem temel anlamı hem de karşıt anlam taşımaya neden olmuştur. Örneğin; akıllı bir bayana nazar değmemesi için (امرأة بلهاء) “ahmak kadın” denilirken;³⁰ akıllı olmayan birisine de, onunla alay etmek ve onu küçümsemek için, “kendini akıllı zanneden” anlamında (يا عاقل) denilir.

Aynı şekilde, yılan sokan kimsenin durumunu iyiye ve hayra yorumlamak için “sağlıklı” anlamında (السليم) denilir.³¹

İbnu'l-Enbârî de iyimserlik, küçümseme ya da alay etme sebebiyle kullanılan kelimeleri ezdâddan kabul etmiş,

﴿ثُمَّ ضَبُّوا فَوْقَ رَأْسِهِ مِنْ عَذَابِ الْحَمِيمِ. ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ﴾³²

ayetini delil göstermiştir. Ayet, “Sonra azab olarak başının üzerine kaynar su dökün ve ona deyin ki; “Tat bakalım, hani sen kendince üstündün, şerefliydin!”³³

Modern Arap Edebiyatı'nın önde gelen şâir ve yazarlarından olan Ahmed Fâris eş-Şidyâk, ezdâdın ortaya çıkış sebeplerini dört maddede toplamıştır.

- a. Tek manası olan bir kelimenin daha sonra kendisine karşıt bir manada kullanılması.

²⁹ İbnu'l-Enbârî, age., s. 54; Ebu't-Tayyib, age., s. 259.

³⁰ Güzel bir bebek gördüğümüzde onu severken, “çok güzelsin, çok tatlısın” demek yerine, nazar değmesin diye “çok çirkinsin” ifadesi kullandığımız gibi.

³¹ İbnu'l-Enbârî, age., s. 258; el-Munşi, age., s. 338; Âlu Yâsin, age., s. 14; es-Sâlih, age., s. 310; Bedevî, agm., s. 292; el-Muneccid, et-Tezâd fi'l-Kur'ân, s. 71-75.

³² Duhân, 44/48-49

³³ İbnu'l-Enbârî, age., s. 258.

Bu durum Araplar arasında oldukça yaygındır. Mesela “uyumak” manasına gelen (تَهَجَّدَ) fiilinin daha sonraları “uyanmak” manasında kullanılması, ezdâddan kabul edilmesine neden olmuştur.

b. Bakış açılarının farklı olması.

Arapların farklı kabilelerden oluşması ve bu kabilelerin eşyalara bakış açısının farklılığı ezdâdın ortaya çıkmasına etkili olmuştur.

c. Fiillerin asıl itibariyle karşıtlık olasılığı içermesi

Örneğin (باع) fiilinin hem “satmak” hem de “satın almak” manasına gelmesi, fiilin temel anlamının “elin uzatılması” olmasıdır.

d. Benzerlik.

Fiilin iki anlamı arasındaki benzerlik de ezdâdın ortaya çıkış sebeplerindedir. Örneğin (سأل) fiilinin hem “sormak” hem “istemek” manalarına gelmesi ve iki mana arasındaki benzerlik onun ezdâddan sayılmasında etkilidir.³⁴

Ezdâdı Kabul ve Red Edenler

Dilcilerin bir kısmı ezdâdın varlığını kabul ederken bir kısmı reddetmiştir. Ancak hepsi, ezdâddan kabul edilen kelimelerin asıl (ortaya çıkış) itibariyle tek bir anlam ifade ettiği, daha sonra karşıt bir anlam içerdiği konusunda ittifak etmişlerdir.

Ezdâdı reddedenlere göre, ezdâddan sayılan kelimeler sonradan meydana gelmiştir. Eğer bu kelimeler olsaydı, cümlenin manasını anlamak olanaksız hale gelirdi ve iki karşıt manadan hangisinin kastedildiğini muhatap anlayamazdı.³⁵

Ezdâdı reddedenlerin başında İbnu Durusteveyh gelir ve bu konuda *İbtâlu'l-Ezdâd* adlı bir eseri vardır. İbn Durusteveyh dışında el-Cevâlikî ve Ebu'l-Abbas el-Müberred de ezdâdı reddedenler arasındadır.³⁶

Buna karşılık ezdâdı kabul edenler çoğunluktadır ve reddedenlere karşı cevap vermeye çalışmışlardır. Bunların başında İbn Fâris, Ebû Ali el-Fârisî ve İbnu'l-Enbâri gelir.³⁷

İbn Fâris (ö.h. 395), “Araplar’ın bir isme karşıt manalar vermesi, mesela (الْحَوْنُ) kelimesini hem “siyah”, hem “beyaz” manasında kullanmaların onların âdetlerindedir” der.³⁸

³⁴ Zerkân, Muhammed Ali, *el-Cevânibu'l-Lugaviyye inde Ahmed Fâris eş-Şidyâk*, 1.baskı, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1988, s. 304-305.

³⁵ Çelebi, agm., DİA, XII, 43; Hilâl, age., s. 290.

³⁶ Umar, age., s. 194-195.

³⁷ Umar, age., s. 195.

Ebû Ali el-Fârisî (ö.h. 377), ezdâdı reddedenlere karşı hem semâ hem de kıyas metoduna dayanarak delil getirmiş ve “*Lafızların farklı olup, manaların aynı olması, anlam genişlemesi sebebiyledir. Lafızların aynı olup, manaların farklı olması ise, vaz’ itibarıyla değil, lehçeler ya da her kelimenin önce bir manada kullanılıp daha sonra mecaz manada kullanılması ve asıl mananın yerini almasıdır*” demiştir.³⁹

İbnu’l-Enbârî de lehçeleri ve anlam genişlemesini ezdâdın ortaya çıkış sebeplerinden göstermiş ve muhaliflerin “*Bir kelime iki karşıt manaya gelirse, muhatap konuşan kimsenin ne demek istediğini anlayamaz*” şeklindeki iddialarına; “*Arapların sözleri birbirini açıklayıcı mahiyettedir ve öncesiyile sonrası arasında herhangi bir kopukluk yoktur. Söylenilen söz, ancak kelimelerin tamamlanmasıyla bilinebilir. Bundan dolayı bir lafzın iki karşıt manaya gelmesi doğaldır*” der.⁴⁰

Ezdâdın Sınırlarını Daraltanlar ve Geniş Tutanlar

Ezdâdı kabul edenler, hangi kelimelerin ezdâddan olduğu ve bu kelimelerin sayısı hakkında ihtilaf etmişlerdir.

Ezdâddan sayılan kelimelerin sınırlarını geniş tutanların başında İbnu’s-Sıkkît, Ebu’t-Tayyib el-Lugavî, İbnu’l-Enbârî, Kutrub gelir. Bunlar lehçe ve vezin farklılığından kaynaklanan ezdâdı kabul ederler.

Ezdâddan kabul edilen kelimelerin sınırlarını daraltanlar ise Seâlibi, İbn Dureyd, es-Suyutî ve Ebû Ali el-Kâli’dir. Bunlar, lehçe farklılığından kaynaklanan ezdâdı kabul etmezler.

Daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan ve ezdâdı sınırlayanların başında İbrahim Enis gelir ve “*Karşıt anlamlı kelimeler hakkında rivayet edilen şahidlerin çoğu, güçlü ve açık ifadelerle ihtiyaç duyar. Arap dilindeki ezdâddan kabul edilen kelimeleri derinlemesine incelersek ve zorlama yoluyla oluşturulanları çıkarırsak, her dilde yaklaşık yirmi kelimenin bulunduğunu açıkça görürüz. Ayrıca ezdâddan sayılan kelimeler, zamanla ortadan kalkar ve tek manasıyla bilinir*” der.⁴¹

Ezdâdla İlgili Eserler ve Müellifleri

Ezdâdla ilgili eserler, sözlükbilim (lexicography) sahasına girer. İlk sözlükler, belli bir düzeni olmayan, küçük sözlükler olarak ortaya çık-

³⁸ İbn Fâris, Ebû Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *es-Sâhibî fî Fıkhî’l-Luga ve Suneni’l-Arab fî Kelamihâ*, (tah. Ahmed Sakr), Mektebetu İsa el-Bâbî el-Halebî, Kahire, ts., s. 328.

³⁹ Bekr, es-Seyyid Yakûb, *Nusûs fî Fıkhî’l-Lugati’l-Arabiyye*, Dâru’n-Nahdati’l-Arabiyye, Beyrut, 1970, II, s. 112-115.

⁴⁰ Bekr, age., s. 116-117.

⁴¹ Umar, age., s. 198-199.

muş, daha sonra geliştirilmiş ve bunların tamamlanması nesilden nesile sürmüştür.

Ezdâdla ilgili eserler de sözlükler tasnif edilirken ortaya çıkmıştır.⁴² Bu eserlerde ezdâddan kabul edilen kelimeler bir araya getirilmiş; ayet, hadis, şiir ve atasözlerinden örneklerle izah edilmeye çalışılmıştır. Müellifler, kendilerinden önceki müelliflerin eserlerinden istifade etmiş ve nakillerde bulunmuştur. Bu eserlerden bir kısmı günümüze kadar ulaşırken, bir kısmı ulaşamamıştır.

Ezdâdla ilgili belli başlı eserler ve müellifleri (kronolojik sıraya göre) şöyledir:

1) *Kitâbu'l-Ezdâd*: Kutrub, Ebû Ali Muhammed b. el-Müstenir (206/821)⁴³

2) *Kitâbu'l-Ezdâd*: el-Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd (207/822)⁴⁴

3) *Kitâbu'l-Ezdâd*: Ebû Ubeyde Ma'mar b. el-Müsenna (210/825)⁴⁵

4) *Kitâbu'l-Ezdâd*: el-Asmaî, Ebû Saîd Abdulmelik b. Kureyb (216/831)⁴⁶

5) *Kitâbu'l-Ezdâd*: Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm el-Herevî (224/838)

6) *Kitâbu'l-Ezdâd*: et-Tevvezi, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed (233/874)

7) *Kitâbu'l-Ezdâd* : İbnu's-Sikkît, Ebû Yusuf Ya'kub b. İshâk (244/858)

8) *Kitâbu'l-Maklûb Lafzuhu fî Kelâmi'l-Arab ve'l-Muzal an Cihetihi ve'l-Ezdâd*: es-Sicistânî, Ebû Hâtım Sehl b. Muhammed (255/868)

9) *Kitâbu'l-Ezdâd*: İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim (276/889)

10) *Kitâbu'l-Ezdâd*: İbnu Zekvân, Ebû Ali Asel (?) (Müber-red'in (285/899)çağdaşı)

⁴² el-Bahra, Nasruddin, "el-Ezdâd fî'l-Lugati'l-Arabîyye" isimli makale, (çevrimiçi)www.omarphoto.bizland.com/NASSER/NASSER1.HTM, 10.05.2003.

⁴³ Eserde ezdâddan kabul edilen 218 kelimeye yer verilmiştir. Eser kendisinden sonra sahasında yazılacak olan eserlere ışık tutmuştur. (Âlu Yâsîn, el-Ezdâd, s. 338-339; el-Munecid, et-Tezâd fî'l-Kur'an)

⁴⁴ Günümüze kadar ulaşamamıştır. (el-Munşi, age., s. 332; Âlu Yâsîn, el-Ezdâd, s. 341)

⁴⁵ Günümüze kadar ulaşamamıştır.

⁴⁶ Müsteşrik August Haffner tarafından tahkik edilmiş, "Selâsetu Kutub fî'l-Ezdâd" ismiyle neşredilmiştir. (el-Munşi, age., s. 332; Bekr, age., II, s.107; Çelebi, agm., DÎA, XII, s. 48)

- 11) *Kitābu'l-Ezdād*: Sa'leb, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahyā (291/904)
- 12) *Kitābu'l-Ezdād*: İbnul-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım (328/939)⁴⁷
- 13) *İbtâlu'l-Ezdād*: İbn Durusteveyh, Ebu Muhammed Abdullah b. Ca'fer b. Muhammed (347/958)⁴⁸
- 14) *Kitābu'l-Ezdād fî Kelâmi'l-Arab*: Ebu't-Tayyib el-Lugavî, Abdolvâhid b. Ali (351/962).⁴⁹
- 15) *el-Hurûf mine'l-Usûl fî'l-Ezdād*: el-Âmidî, Ebu'l-Kâsım el-Hasan b. Bişr (370/980)⁵⁰
- 16) *Kitābu'l-Ezdād*: İbn Fâris, Ebu'l-Huseyin Ahmed b. Fâris b. Zekerıyya er-Râzî (395/1004)
- 17) *Bâbu'l-Ezdād fî Fıkhı'l-Luga*: es-Seâlibî, Ebû Mansur Abdulmelik b. Muhammed b. İsmâil (429/1038)
- 18) *el-Ezdād fî'l-Luga*: İbnu'd-Dehhân, Saïd b. el-Mübârek b. Ali b. Abdillâh (569/1173)
- 19) *el-Ezdād*: el-Enbârî, Ebu'l-Berekât Abdurrahman b. Muhammed (577/1181)
- 20) *el-Ezdād*: es-Sagâni, Ebu'l-Fadâil el-Hasan b. Muhammed (650/1252)⁵¹
- 21) *el-Ezdād*: el-Atâikî, Abdurrahman b. Muhammed b. İbrahim (790/1388)
- 22) *el-Ezdād*: el-Medenî, Muhammed b. Ahmed b. Şerâfiddîn (904/1499)
- 23) *Risâletu'l-Ezdād*: el-Munşî, Muhammed Cemâluddîn b. Bedriddîn (1001/1591)⁵²
- 24) *Muhtasarı Kitâbi'l-Ezdād*: Takıyyuddîn Abdulkâdir et-Temimî (1005/1597)⁵³
- 25) *Tertîbu Muhtasarı Kitâbi'l-Ezdād*: el-Mısri, Hasan b. Takıyyuddîn Abdulkâdir et-Temimî (?)⁵⁴

⁴⁷ Zamanına kadar ezdâdla ilgili telif edilen eserlerdeki kelimeleri bir araya getirdiği için bu konuda zengin bir kaynaktır. (Çelebi, agm., DİA, XII, s. 47)

⁴⁸ Arap dilinde ezdâdın olmadığına dair yazılan bir kitaptır ve günümüze kadar ulaşamamıştır. (Âlu Yâsîn, el-Ezdâd, s. 445-447)

⁴⁹ Eserin yazımında alfabetik sıra gözetilmiştir.

⁵⁰ Eser günümüze kadar ulaşamamıştır.

⁵¹ Alfabetik sıra dikkate alınmıştır. (Âlu Yâsîn, age., s. 486-487)

⁵² Kelimeler harf sırasına göre düzenlenmiştir.

⁵³ İbnu'l-Enbârî'nin "Kitabu'l-Ezdâd" adlı eserinin özetidir.

26) *Devraku'l-Endâd fî Esmâi'l-Ezdâd*: Abdu'l-Hâdi Necâ b. Rıdvân el-Mısri el-Ebyârî (1305/1888)

27) *er-Revnak ale'd-Devrak*: Abdu'l-Hâdi Necâ b. Rıdvân el-Mısri el-Ebyârî⁵⁵

28) *el-Ke'su'l-Muravvak ale'd-Devrak*: el-Halîci, Ahmed b. Ahmed b. İsmail el-Halvânî (1308/1891)⁵⁶

29) *Kitâbu'l-Ezdâd*: et-Tenkâbunî, Muhammed b. Suleyman b. Muhammed (1320/1902'den önce)

30) *Risâle fî Zikri Ba'di'l-Elfâzi'l-Musta'mele fî'd-Diddeyn el-Mevcûde fî'l-Kâmûs*: Abdullah b. Muhammed (?)

31) *Munebbihu'r-Rukkâd fî Zikri Cümle mine'l-Ezdâd* : Müellifi belli değil.

32) *et-Tezâd fî Dav'i'l-Luğâti's-Sâmiye*: Rıbhî Kemâl

33) *el-Ezdâd fî'l-Luga*: Muhammed Âlu Yâsîn

Ezdâdla ilgili eserler arasında metot bakımından bir farklılık bulunmamaktadır. Tertibine gelince, Ebu't-Tayyib el-Lugavî'ye kadar kelimeler arasında belli bir sıra gözetilmediği görülmektedir. Ebu't-Tayyib el-Lugavî ve daha sonra es-Sagâni'nin kelimeleri alfabetik sıraya göre düzenledikleri dikkat çekmektedir.⁵⁷

Kurân-ı Kerîm'de Ezdâd

Dilbilimcilerin ezdâdla ilgili eser yazmaya önem vermelerinin sebeplerinden birisi, Kur'ân-ı Kerîm'de bu tür kelimelerin bulunmasıdır.

Kur'ân-ı Kerîm'de ezdâddan kabul edilen başlıca kelimeler şöyledir:

1. (الظنُّ): Şüphe – Kesin bilgi

Kelimenin şüphe, zan ifade ettiği ayetler çoktur. Kesin bilgi ifade ettiği ayetlerden biri Cin suresi, 12. ayettir.

﴿إِنَّا ظَنُّنَا أَنَّ لَنْ نُنْعِجَ فِي الْأَرْضِ وَلَنْ نُنْعِجَهُ هَرَبًا﴾

Artık şu gerçeği şüphesiz ki anladık ki, biz yeryüzünde bulunsak da Allah'ı âciz bırakamayacağız, başka yere kaçmakla da elinden kurtulamayacağız.

⁵⁴ Takıyyuddîn Abdülkâdir et-Temîmî el-Mısri'nin oğludur. Babasının yazdığı eseri alfabetik sıraya koymuştur.

⁵⁵ Yazarın "*Devraku'l-Endâd fî Esmâi'l-Ezdâd*" adlı eserindeki manzumların şerhidir.

⁵⁶ el-Ebyârî'nin "*Devraku'l-Endâd fî Esmâi'l-Ezdâd*" adlı eserinin şerhidir.

⁵⁷ Çelebi, agm., DEÜİFD, sayı IV, s. 46-47.

Ayette kastedilen, cinlerin, Kur'an'ı dinlediklerinde Allah'ı âciz bırakamayacaklarını kesin olarak anlamalarıdır.⁵⁸

Bakara, 46. ayette de “kesinlikle bildiler” manasındadır:

﴿الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَأَنَّهُمْ إِلَيْهِ رَاجِعُونَ﴾

Onlar, kesinlikle Rablerine kavuşacaklarını ve ona döneceklerini düşünen kimselerdir.⁵⁹

Müfessirlerin çoğunluğuna göre, ayetteki zan ifadesi kesin bilgi manasında kullanılmıştır. Çünkü huşû ile vasıflanan kimseler Rableriyle buluşacaklarına dâir kuşku duymazlar.⁶⁰

2. (اِشْتَرَى) : Satın almak – Satmak

Satın almak manasında kullanılan fiil, Bakara 16. ayette satmak anlamında kullanılmıştır:

﴿أُولَئِكَ اشْتَرُوا الضَّلَالََةَ بِالْهُدَى﴾

İşte onlardır, hidayeti satıp sapıklığı satın alanlar.

Bu âyet münafıkların halini açıklamaktadır. Bunlar, hidâyeti verip (satıp), sapıklığı satın almışlardır.⁶¹

Nisâ, 74. ayette de satmak manasındadır.

﴿يَشْرُونَ الدُّنْيَا الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ﴾ “Geçici dünya hayatını âhîret karşılığında satarlar.”⁶²

Ayette, iman etmeyip inkâr edenlerin, dünya hayatından az bir bedel karşılığında dinlerini sattıkları ifade edilmektedir.⁶³

⁵⁸ Zemahşerî, Cârullah Ebu'l-Kâsım, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidü't-Tenzil*, I-VI, Tah. Âdil Ahmed Abdulmevcüd, Ali Muhammed Muavvad, Mektebetu'l-Ubeykân, Riyad, 1998, c. VI, s. 228.

⁵⁹ İbnu'l-Enbârî, age., s. 14-16; Ebu't-Tayyib, age., s. 296; İbnu's-Şecerî, Hibetullah b. Ali Ebu's-Saadâti'l-Alevî el-Hasenî, *Ma'ttefeka Lafzuhi ve'htelefe Ma'nâhu*, (tah. Atıyye Rızk), Dâru'n-Neşr Franz Steiner, Beyrut, 1992, s. 237.

⁶⁰ el-Endelusî, Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîd*, I, VIII, Tah. Âdil Ahmed el-Mevcüd, Ali Muhammed Ma'rid, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, c. I, s. 341-342.

⁶¹ el-Endelusî, age., c. I, s. 195.

⁶² İbnu'l-Enbârî, age., s. 72; Ebu't-Tayyib, age., s. 253.

⁶³ İbn Kesîr, Imâdu'd-dîn Ebu'l-Fidâ İsmâil, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I-XV, Tah. Mustafa es-Seyyid Muhammed, Muhammed es-Seyyid Reşâd, Muhammed Fadlu'l-Acmâvî, Ali Ahmed Abdu'l-bâki, Hasan Abbas Kutub, Mektebet-u Evlâdî's-Şeyh li't-Turâs, Kâhire, 2000, c. IV, s. 159.

3. (الرَّجَاءُ) : Ümit – Korku.

İsrâ, 57.ayette, “ümit”, Yunus, 15. ayette “korku” manasında kullanılmıştır.⁶⁴

﴿وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُ وَيَخَافُونَ عَذَابَهُ﴾

*Onun rahmetini ümit eder, azâbından korkarlar.*⁶⁵

﴿قَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا﴾

*Bizimle karşılaşmaktan korkmayanlar şöyle demişlerdir.*⁶⁶

Ayette hesap ve haşır gününden korkmayanlar kastedilmektedir.

4. (خَوْف) : Şüphe – Kesin bilgi.

Korkmak, şüphe etmek, endişelenmek manasında kullanılan (خَافَ) fiili, bazı müfessirler tarafından Bakara, 229. ayette “kesin bilgi” anlamında kullanılmıştır.

﴿إِلَّا أَنْ يَخَافَ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ﴾

*Meğerki erkekler kadın Allah'ın sınırlarını ayakta tutamayacaklarından emin olsunlar.*⁶⁷

5. (أَسْرَء) : Gizlemek – Ortaya çıkarmak

Enbiyâ, 3.ayette “gizlemek”, Yunus, 54. ayette “açığa çıkarmak” anlamında kullanılmışlardır.

﴿وَأَسْرُوا النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا﴾

*Zulmedenler, aralarındaki konuşmaları başkalarından gizlerler.*⁶⁸

﴿وَأَسْرُوا النَّدَامَةَ لَمَّا رَأَوُا الْعَذَابَ﴾

*Azabı gördükleri zaman pişmanlıklarını açığa vuracaklardır.*⁶⁹

Ayetteki (أَسْرَء) fiili, Ferrâ ve müfessirlere göre “gizlemek”, Ebû Ubeyde ve Kutrub'a göre “açığa çıkarmak” manasında kullanılmıştır.⁷⁰

Zulmeden kimseler azabı gördüklerinde pişmanlıklarını gizleyemeyip açığa vuracakları düşünülerek bu anlam tercih edilmiştir.

⁶⁴ İbnu'l-Enbârî, age., s. 16-21; Ebu't-Tayyib, age., s. 197-198.

⁶⁵ İsrâ, 17/57.

⁶⁶ Yunus, 10/15.

⁶⁷ İbnu'l-Enbârî, age., s. 137; Ebu't-Tayyib, age., s. 165.

⁶⁸ Enbiyâ, 21/3.

⁶⁹ Yunus, 10/54.

⁷⁰ İbnu'l-Enbârî, age., s. 45-46.

6. (بَعْدَ) : Sonra – Önce

Sonra anlamında kullanılan (بَعْدَ) kelimesi, Nâziât, 30. ayette “önce” anlamında kullanılmıştır.

﴿وَالْأَرْضَ بَعْدَ ذَلِكَ دَحَاهَا﴾

Ondan önce yeryüzünü yaratmıştır. Çünkü Allah gökyüzünden önce, yeryüzünü yaratmıştır.⁷¹

Allah göğü yaratıp bir nizama koyduktan ve gecesini giderip gündüzünü çıkardıktan sonra yerküreyi, üzerinde yaşama ve yerleşme mümkün olacak şekilde yayıp sermiştir.

دحا kelimesi yaymak, döşemek demektir. Bundan açıkça anlaşılan da yerkürenin kendisinin daha önce yaratılmış olmasıdır.⁷²

7. (مَسْجُورٍ) : Dolu – boş

Tür, 6.ayette “dolu”, Tekvîr, 6. ayette “boş” anlamında kullanılmıştır.⁷³

﴿وَالْبَحْرَ الْمَسْجُورِ﴾ “Dolu olan denize yemin ederim”⁷⁴

Mücahid, Şemr b. Atıyye, Dahhâk, Muhammed b. Ka’b ve Ahfeş’e göre, dolu denizden maksat, ateş dolu denizdir. Bu denizin cehennem olduğu rivayet edilir.⁷⁵

﴿وَإِذَا الْبِحَارُ سُجِّرَتْ﴾ “Denizler birbirine boşaltıldığı zaman”⁷⁶

Ayette, kıyamet günü denizlerin sularının boşaltılacağı vurgulanmaktadır.⁷⁷

8. (عَسَسَ) : Karanlık oldu – Karanlık kalktı

Tekvîr, 17. ayete hem “karanlık olduğunda” hem de “karanlık kalktığına” şeklinde iki şekilde de mana verilmiştir.

﴿وَاللَّيْلَ إِذَا عَسَسَ﴾ “Karanlık olduğunda geceye and olsun” veya “Aydınlanmaya yüz tuttuğunda geceye and olsun” şeklinde mana verilebilir.⁷⁸

⁷¹ İbnu'l-Enbârî, age., s. 108; Ebu't-Tayyib, age., s. 79.

⁷² Elmalılı, age., c. VIII, s. 520.

⁷³ İbnu'l-Enbârî, age., s. 54-56; Ebu't-Tayyib, age., s. 234-237.

⁷⁴ Tür, 52/6.

⁷⁵ el-Endelusî, age., c. VIII, s. 144.

⁷⁶ Tekvîr, 81/6.

⁷⁷ el-Endelusî, age., c. VIII, s. 144.

⁷⁸ İbnu'l-Enbârî, age., s. 32.

İbn Abbas ve diğerlerine göre عَسَسَ kelimesi “karanlık olduğunda ve ortadan kalktığında” manalarına gelir. Müberred’e göre de bu kelime ezdâddandır.⁷⁹

Gecenin gelme vakti, kararmaya başladığı ilk saatlerdir. Bunda bir korkutma vardır. Aydınlanmaya başladığı vakit de gecenin gitme ve sabaha yöneldiği saatlerdir. Bunda da müjdeleme söz konusudur. Bu yüzden ayet her iki manaya da gelmektedir.⁸⁰

9. (فَوْقَ) : Daha alçak – Daha yüksek

Bakara, 26. ayette (فَوْقَ) kelimesine hem “daha büyük” hem “daha küçük” manası verilmiştir.

﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَغُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا﴾

Şüphesiz Allah bir sivrisineği, hatta ondan daha büyük veya küçük bir şeyi misal vermekten çekinmez.⁸¹

İbn Kuteybe فَوْق kelimesinin ezdâddan olduğunu daha çok ve daha az manalarına geldiği söyler. Ayette de sivrisinekten daha küçük veya daha büyüğü manalarına gelir.⁸²

Ayet, inkârcıların yağmur, bulut, örümcek gibi örnekleri ileri sürerek “Allah böyle şeyleri örnek vermez” demeleri üzerine, “Gerektiğinde sivrisineği, hatta daha küçük ve önemsiz şeyleri bile örnek verir” denilerek bu düşünce reddedilmiştir.⁸³

10. (وَرَاءَ) : Ön – Arka

“Arkasında” manasında kullanılan (وَرَاءَ) kelimesi, Kehf, 79. ayette “önünde” anlamında kullanılmıştır.

﴿وَكَانَ وَّرَاءَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا﴾

İlerde (önlerinde) her sağlam gemiye el koyan bir hükümdar vardı.

Ayette bahsedilen gemi, denizde çalışan bir takım yoksullara ait. Gemi kusurlu hale getirilmek isteniyor; çünkü ilerde önlerinde her sağlam gemiyi gasp eden zâlim bir hükümdar var. Bu yüzden iki kötü du-

⁷⁹ el-Âlûsî, Ebu’s-Senâ Şihâbuddîn Mahmûd b. Abdillâh, Rûhûl-Meânî fî Tefsîri'l-Kur’âni'l-Azîm ve’s-Seb’i'l-Mesânî, I-XXX, Dâr-u İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut, 1854, c. XXX, s. 58; el-Endelûsî, age., c. VIII, s. 422.

⁸⁰ Elmalılı, M.Hamdi Yazır, Hak Dinî Kur’an Dili, X, Feza Gazetecilik, İstanbul, ts., c. IX, s. 33.

⁸¹ Ebu’t-Tayyib, age., s. 337-338.

⁸² el-Endelûsî, age., c. I, s. 268.

⁸³ Komisyon, Kur’an Yolu, Diyanet İşleri Başkanlığı yay., I-V, Ankara, 2006, c. I, s. 93.

rumdan daha az zararlı olan seçilir ve gemi hasarlı hale getirilir. Böylece fakirlere yardım edilmiş olur.⁸⁴

İbrahim, 17. ayette de “önlerinde” anlamında kullanılmıştır:

﴿وَمِنْ وَرَائِهِ عَذَابٌ غَلِيظٌ﴾ “İlerde (önlerinde) büyük bir azab vardır”.⁸⁵

Ayette cehennemdeki kâfirlerin durumu tasvir edilmekte, onların daima öncekinden daha şiddetli bir azabla karşılaşacakları ifade edilmektedir.⁸⁶

11. (الْفَارِغُ) : Boş – Dolu

“Boş” anlamına gelen kelime, Kasas, 10. ayette hem “boş” hem “dolu” manasında tefsir edilmiştir.

﴿وَأَصْبَحَ فُؤَادُ أُمِّ مُوسَىٰ فَارِغًا﴾ Ayet, “Musa’nın annesi yüreği acıyla dolup taşarak sabahı etti” veya “Musa’nın annesi yüreği boş sabahladı” şeklinde açıklanabilir.⁸⁷

Yüreği boş sabahlamaktan maksat, ne olup bittiğinden habersiz, şaşkınlık ve tasadan gönlüne hiçbir şey girmeden sabahlamaktır.⁸⁸

12. (الْقَاسِطُ) : Âdil – Zâlim olmak

Cin, 15. ayette “zalimler”, Hucurat, 9. ayette de “âdil olanlar” anlamında kullanılmıştır.⁸⁹

﴿وَأَمَّا الْقَاسِطُونَ فَكَانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَبًا﴾ “Zâlimlere gelince, cehenneme odun olacaklardır”.⁹⁰

﴿وَأَقْسَطُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ﴾ “Ve âdil davranın, şüphesiz Allah âdil davrananları sever”.⁹¹

13. (الْحَسِبُ) : Şüphe – Kesinlik.

﴿وَحَسِبُوا أَلَّا تَكُونَ فِتْنَةً فَعَمُوا وَصَمُوا﴾⁹² ayetinde (حَسِبُ) fiili “şüphe” manasındadır. Ayet, “Bir fitne kopmayacağını zannettiler, körleştiler, sağır oldular” manasına gelir.

⁸⁴ Elmalılı, age., c. V, s. 377.

⁸⁵ Ebu’t-Tayyib, age., s. 412-413.

⁸⁶ Zemahşerî, age., c. III, s. 370.

⁸⁷ İbnu’l-Enbârî, age., s. 297-298.

⁸⁸ Elmalılı, age., c. VI, s. 176.

⁸⁹ İbnu’l-Enbârî, age., s. 58; Ebu’t-Tayyib, age., s. 371; İbnu’s-Şecerî, age., s. 333.

⁹⁰ Cin, 72/15.

⁹¹ Hucurat, 49/9.

⁹² Mâide, 5/71.

Ferrâ'ya göre, fiilin orta harfi aslında fethalıdır (حَسَبَ). Bu şekliyle fiil, “kesinlik” manasına gelir. Daha sonraları orta harfin harekesinin “kesrelî” okunmasıyla (حَسِبَ), fiil asli manasından çıkmış, “şüpheli” manasında kullanılmaya başlamıştır.⁹³

14. (أَوْزَعٌ) : Teşvik etmek - Engellemek

﴿وَقَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَىٰ وَالِدَيَّ﴾⁹⁴ ayetinde “teşvik etmek” manasındadır ve ayet; “Rabbim, bana ve ana babama verdiğin nimete şükretme hususunda beni istekli kıl” manasına gelir. Neml, 17.ayette de “engel olmak” manasındadır:

﴿حُشِرَ لِسُلَيْمَانَ جُنُودُهُ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ وَالطَّيْرِ فَهُمْ يُوزَعُونَ﴾

Süleyman'ın cinlerden, insanlardan ve kuşlardan oluşan orduları toplandı. Onların hepsi (onun tarafından) zapt ve idare ediliyorlardı.⁹⁵

⁹³ İbnu'l-Enbari, age., s. 21-22; Ebu't-Tayyib, age., s. 135.

⁹⁴ Neml, 27/19.

⁹⁵ İbnu'l-Enbari, age., s.139-140; Ebu't-Tayyib, age., s. 418.